

בעזרת ה' יתברך

ספר

שליח צבור

פסקי דינים ובירורי הלכה

ונחלק לשני חלקים

חלק א' כולל פסקי דינים ומנהגים בענין מינוי ש"ץ ודינים הנוגעים לש"ץ
בתפילות שבכל יום, שבת וחג

*

חלק ב' כולל בירורי הלכה ובו מ"ד סימנים בענינים הנוגעים לש"ץ והמסתעף כולל

משא

ומתן בדברי רבותינו, הערות והארות.

חובר בס"ד

על ידי

שאול וידר

חיפה יע"א

תש"ע לפ"ק

אפשר להשיג ספר זה בטל' / 0548415034 / 048020030

בברכה, שאול וידר

גלבוע 19 נוח שאנן

חיפה

"שליח צבור" כשמו כן הוא, שלוחם של צבור קדוש שהתאסף לשפוך צקון לחשו ולהתפלל לפני שומע תפילות.

זכות וחובה יש לו לשליח זה. מעלתו נשגבה, לשמש כאמצעי בין הצבור לאדון-כל, וחובה שיהלום את תפקידו ומעמדו כראוי, על מנת שיעשה את שליחותו נאמנה כדת וכהלכה.

'שליח צבור' בזמן המשנה

תקנת "שליח צבור", שיעמוד אדם מתוך הקהל ויהא שלוחם לעמוד ולהתחנן לפני בורא העולם, תקנה קדומה היא וכבר הוזכרה במשנה בהרבה מקומות. תפקיד הש"ץ היה לחזור על התפלה כדי להוציא את האנשים שלא היו בקיאים בנוסח התפלה ידי חובתם.

לרוב חשיבותו של זה שנבחר לשמש כשליח הצבור, נתקנו תקנות והנהגות, הלכות והליכות, כדי לוודא שש"ץ זה יהא ראוי והולם את מעמדו, לכבוד הצבור ולכבוד המקום; ובפרט בימים נוראים או בעתות צרה כתעניות צבור על עצירת גשמים, בהם הקפידו הקפדה יתירה על היורד לפני התיבה כשליח הצבור - זקן ורגיל, ביתו ריקם ופרקו נאה ועוד.

אך גם בשאר ימות השנה לא כל הרוצה ליטול את השם - שליח צבור - יטול, תקנות והנהגות נקבעו בקהילות קדושות, מיהו זה ואיזהו הראוי להתייצב לפני מלך מלכי המלכים לשאת פניו ולבקש על שולחיו.

"ש"ץ קבוע"

במספר קהילות, ובפרט במדינות אשכנז, היה לשליח צבור מעמד מיוחד והוא נשא על שכמו את משא הצבור בכל הנוגע לעניני תפלה וסדרי בית הכנסת, ונקרא בשם "ש"ץ הקבוע", הוא נבחר לעבור לפני התיבה בכל התפילות ובכל ימות השנה, ימות החול ושבטות, חגים ומועדים וגם בימים הנוראים. פעמים היה הוא גם הבעל-קורא - לקרוא בתורה - והגבאי, לכבד בעליות. ואף לשאת קול נהי בכי תמרורים בפטירת אחד מהקהל.

כך מוצאים אנו דינים והנהגות בספרי רבותינו הקדמונים בנוגע לש"ץ הקבוע. בעל ה"שבט מוסר" הקדיש פרק שלם, פרק לד', בו הרחיב בהנהגות הראויות לחזן הקבוע, (נדפס בסוף ספרנו עם ציונים והערות). ובמשנה ברורה (סימן נ"ג ס"ק ס') הביא מדברי המהר"ם מינץ (סוף סימן מ"ג) שיש מקומות שיש להם תקנה בבית הכנסת שאין מניחין לאבל להתפלל כל השבוע לפני התיבה כי אם לשליח הצבור הקבוע שלהם דוקא ואין לדחות התקנה וכו'.

ובאמת המהר"ם מינץ האריך והרחיב בפירוט הנהגות לש"ץ הקבוע. וכך כתב בתשובה סימן פ"א: נתבקשתי מאת ק"ק בבנבערק ש"י לסדר עניני החזן, איך ינהג את עצמו עם הקהל שיחיה ומה משפטו. וכן כוונת התפלה וסדר הקריאה, ותיקון מלבושיו בשעת התפלה, ולכתוב אותו על סדר כדי שתהא סדורה בפיו ובלבו, ויעשה עבודת הקב"ה בכוונת הלב ובאמונה שלימה, שנאמר "לרומם את בית אלוקינו ולהעמיד את חורבותיו", וזה נדרש על ש"ץ המתפלל בכוונה, נאמר כאן "לרומם" ונאמר "גדלו לה" אתי ונרוממה שמו יחדיו", כלומר, הש"ץ אומר לקהל 'גדלו לה' אתי', ונאמר 'נרוממה' כלומר גדלו ונרוממה יחד, כולנו בכוון הלב ובאגודה אחת, ואז נזכה להעמיד חורבותינו. ובכן יהי רצון, ע"כ. ולאחר מכן האריך בפרטי הנהגת הש"ץ, לבושו והנהגתו, ושאר הלכות לפי סדר התפלה בחול ושבט ויום טוב, יעויין שם.

הנהגות אלו לא היו ידועות כל כך במדינות אחרות, רבי משה קאפסאלי ראש רבני תורכיה, כאשר נתוודע לכך, מספר בהתפעלות: בהיותי באשכנז ואגפיה ראיתי דבר מתמיה בעיני, החזנים ומשמשי הכנסיות, בדקו אחריהם להיותם חכמים ואנשי מעשה מאד מאד, ושלא נשמע עליהם דופי כלל, ולפעמים יבקשו אחרי רבנים מופלגים וצורבי מרבנן, ואותם ימנו בעבודת החזנות ולא זולתם. (ספר שרשי מנהג אשכנז, ח"ד עמ' 169).

עם השנים כנראה חל רפיון בעמידה בתוקף על הנהגות אלו, ועל כן חלו שינויים בבחירת הש"ץ וכבר קונן על כך הגאון רבי יעקב עמדין בעל 'מור וקציעה' ושאלת יעב"ץ: בארץ אשכנז היו הרבנים וראשי הישיבות שליח צבור בימים הראשונים וכו' והלואי עמדנו בראשונה, כי עתה בעוונותינו הרבים... קלי עולם, לצים, נעשים מליצים בין ישראל לקונם... מאת חזני פולין יצא חנופה לכל הארץ, משם פשתה המספחת ופשטה במשפחת גזע האשכנזים. (שם).

אם כי עד ימינו אנו עדיין ישנן קהילות יוצאי אשכנז בחוץ לארץ שהחזיקו חזן - ירא שמים - קבוע לכל ימות השנה.

לא לחינם חרדו גדולי הדורות הקדמונים כל החרדה הזאת בפירוט תקנות והנהגות לש"ץ, דבר זה נבע מידיעתם מעלתו הנשגבת של זה שזוכה לשמש את הצבור. הלא התפלה במקום קרבן, ובתפלה מקיימים אנו "ונשלמה פרים שפתינו", ומה קרבן מכפר אף תפלה מכפרת, לכן השליח צבור שמוציא אחרים ידי חובה הוא במקום הכהן המקריב ומברך את העם.

וכבר הובא בירושלמי (ברכות פ"ד ה"ד): רבי פנחס רבי לוי רבי יוחנן בשם מנחם דלגלייא, זה שעובר לפני התיבה אין אומר לו בא והתפלל, אלא בא וקרב, עשה קרבנינו, עשה צרכנו, עשה מלחמותינו, פייס בעדנו.

וביאר הדברים בספר חרדים: אין אומר לו בא והתפלל, דלשון זה אין בו אלא חד משמעות, אלא בא וקרב' שיש בו משמעות הרבה, ומפרש: "עשה קרבנינו" קרב קרבן שלנו. דתפלות כנגד תמידים תקנום ושליח צבור דמי לכהן המקריב התמיד וכשם שכתב רבי שמעון בן יוחאי על הפסוק "הכהן המשיח".

"עשה צרכינו" דאשכחן על הצורך לשון קריבה, כשם שכתוב "ותקרבה בנות צלפחד ויקרבו ראשי האבות" בפרשת מסעי.

"עשה מלחמותינו" 'קרב' לשון מלחמה דתרגום מלחמה - קרבא.

ולשון פיוס ג"כ הוא, כמו שכתוב "ויגש אליו יהודה" שבא לפייסו והתרגום - וקריב לותיה יהודה.

ואף רמז לכך בתורה מצא בעל ה"שבט מוסר" וזה לשונו: בפרשת נשא, בנשיא המקריב ביום הראשון בפסוק "ולזבח השלמים בקר שנים אילים חמשה עתודים חמשה כבשים בני שנה חמשה זה קרבן נחשון בן עמינדב" (במדבר ז י"ז). חמשה זה קרבן נחשון - ראשי תבות חזן. ומפסיק קרבן באמצע לומר שעכשו שבית המקדש חרב ונפסק הקרבן, החזן יכון בתפלתו שהיא במקום קרבן, שהקב"ה יכפר בעד כל הקהל הקדוש, גדולים וקטנים, להשפיע עליהם שפע רצון בבני חיי ומזוני, אמן. ונרמז חזן בקרבן הראשון של נחשון בן עמינדב לרמז שיאמר החזן בינו לבין המקום: רבונו של עולם, עמי נדב להיות אני שליח שלהם במקום הכהן המקריב, שמע תפילתי וקבל עתירתי כאלו הקריבו הקרבן לפניך, דשלוחו של אדם כמותו, וכפר על כל חטאתם להשרות שכינתך בתוכם לעולם. אמן נצח סלה ועד.

"לתקוני שדרתיך..."

ואם הש"ץ הוא ככהן, והלא גם הכהנים שלוחים היו לעבודת הקודש, אם שלוחי דידן אם שלוחי דרחמנא (יומא יט.), ראוי שיעשה הכהן עבודתו - שליחותו - נאמנה, לשמה וללא מחשבת פיגול, לבל יאמר לו משלחו "לתקוני שדרתיך ולא לעוותי". ואף בידיעת ההלכות עליו להיות בקי ורגיל.

וכך כתב ב'כף החיים' (סימן ק' ס"ק ב') בשם הארחת חיים (דף י"ז): שכשם שצריכים הכהנים חמש שנים ללמוד הלכות עבודה קודם שיעבדו, כך צריך שירגיל עצמו וילמד סדר התפלה וקריאת התורה זמן מרובה קודם שיעמוד ש"ץ, כדי שיהא בקי יפה יפה, וכן אמרו 'לעולם יסדיר אדם תפילתו ואחר-כך יתפלל' ואף על פי שפסקו שאין החיוב כל-כך אלא בתפילות של פרקים שהוא משלשים יום ולהלן, ובשאר ימות השנה אין צריך, אף על פי כן אם אינו יודע בעצמו שהוא בקי מאוד ויודע להשמר משגיאה, אין לו להכניס עצמו בעבודת השם יתברך בדברי קדושה להיות אמצעי בין ישראל לאביהם שבשמים.

וחיוב זה מוטל על ראשי הקהל, לדאוג לכך. ואף זה מפורש בדברי הכף החיים, (סימן נ"ג ס"ק מ"ג): ראוי למנהיגי הקהילות שלא למנות ש"ץ אלא על פי חכם שיוודע על-כל-פנים לבחור הרע במיעוטו, ושלא לילך אחר יתירי נעימות וחסרי מדע, ולפחות יהא הש"ץ יודע ספר ומתוך כך ידע ללמוד בספרים המדברים בחיוב הש"ץ, ויחזור עליהם לפחות פעם אחת בחודש לבל יהא פוגם ונפגם, כי עליו נאמר "אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם" (חסד לאלפים אות ג').

תפקידו של הש"ץ בימינו

וכאן אכן יש מקום לשאול: הדברים אמת בקהילות בהם היה "ש"ץ קבוע" או חזן מיוחד לימים נוראים; ונכון גם שבזמן שהצבור לא היו בקיאים ותפקיד הש"ץ להוציאם ידי חובה, היה תפקידו נכבד עד למאוד ומהותי ביותר, אבל האם כיום, שכולנו בקיאים, וכן אין לנו חזנים קבועים, יש כל-כך משמעות לתפקיד הש"ץ?

והאמת היא שכבר עמד על סברה זו ה'מגן אברהם' לענין מה שמצינו שיכול יחיד לעכב מינוי הש"ץ וזה לשונו: שזה דוקא בזמניהם שהיה הש"ץ מוציא את הרבים ידי חובתן בתפילתו, אז היה היחיד יכול לעכב דאין נעשה שלוחו בעל כרחו, מה-שאיין-כן עתה שכולם בקיאים, רק הש"ץ הוא לפיוטים, אף-על-פי שאומר קדיש וקדושה וברכו - אין בזה קפידא.

אלא שבכף החיים (סימן נ"ג ס"ק פ"ו) כתב וזה לשונו: אמנם ידוע דאף על פי שרבותינו ז"ל נותנים טעם ע"פ הפשט, הוא דוקא לשכך האוזן, כי אינם רוצים לגלות הטעם הכמוס ע"פ הסוד, אבל בימי האר"י ז"ל כבר ניתנה רשות לגלות, וכבר גילה הטעם בסוד דתרווייהו צריכי, ואדרבה חזרת העמידה של ש"ץ היא גדולה מן הלחש

שזה בחכמה וזה בבניה וכו', וצריכים הצבור ליתן דעתם ולכוון ולשמוע מן הש"ץ החזרה כדי לצאת ידי חובה לעשות התיקון הנעשה בתפילת החזרה, וא"כ אין חילוק בין זמן הזה לזמנם וגם עתה יכול למחות. ע"כ. וכפל דבריו בסימן קכ"ד אות ב', והוסיף שלכן האר"י בחזרת הש"ץ היה עוצם עיניו ושומע ומתכוון לדברי הש"ץ, ולכן אין לבטל החזרה בשום פעם, שחרית ומוסף ומנחה, אלא דוקא במקום שיש אונס.

נמצינו למדים שעל פי הקבלה אין הבדל בין זמננו לזמנם, וחזרת הש"ץ על התפלה היא חובה ועל הצבור לשמוע היטב, ואף גדולה היא מן הלחש. וכן הרחיבו עוד מגדולי הפוסקים ובספרי היראים בענין זה, וכדלהלן. ועיין עוד בספרנו (חלק ב' סימן ל').

גודל מעלת חזרת הש"ץ

דברים נפלאים בענין גודל מעלת חזרת הש"ץ, כתב הגאון רבי שמשון פינקוס זצ"ל בספרו "שערים בתפלה" (עמ' יד) ואלו דבריו: ידוע מכתבי האר"י ז"ל, שענין חזרת הש"ץ יש בה מעלה עצומה על תפילת הלחש, ויש הבדל בין שני חלקי תפלה אלו מדרגות בלי שיעור וערך, ועל זה רמזו חז"ל (ברכות ל"ב) התפלל ולא נענה יחזור ויתפלל, ומפרש הגר"א דהיינו חזרת הש"ץ, שבה תלויה ענית התפלה. ועל זה נאמר "הן א-ל כביר לא ימאס", ודרשו חז"ל (ברכות דף ח) אין הקב"ה מואס בתפילתן של רבים, דחזרת הש"ץ במהותה היא תפלה של צבור. רמז לכל זה הוא מה שתפילת עמידה חובה שתהא בלחש, וחזרת הש"ץ בקול רם. שתפילת הלחש לרוב יוקרתה היא כאדם המחביא יהלום יקר שלא יחטפוהו ליסטים ממנו, מה שאין כן חזרת הש"ץ, דרגתה היא כל כך עליונה שאין שם מגע לליסטים וכוחות הרעים כלל, שכבר עומד הוא בדביקות כל כך להמלך, עד שאין כאן יותר שום סכנה מכוחות זרים, ואין כאן שום חשש שיחטפו את התפילות הנוראות ההן. והנה רבים מאתנו, שלא ידועה להם זאת הידיעה, חזרת הש"ץ היא אצלם לכתחילה זמן המיועד לעיין באיזה ספר או סתם זמן מבוזבז, ואפשר שיעברו שבעים שנה מבלי שיכוון בחזרת הש"ץ אפילו פעם אחת, ואפילו אם שומע את הברכות ועונה אמן, זה בלא התרגשות מיוחדת מענין הבקשות והשבחים הנאמרים כאן, וכל זה פשוט מחוסר ידיעה וחוסר חינוך והרגל בפרטי מהלכי התפלה וסגולותיה.

משל למי שקנה מכונית ונוסע בה כל ימיו בהילוך ראשון, כיון שמעולם לא לימדו אותו שיש עוד הילוכים וישנה אפשרות להגדיל את המהירות ולהפיק מהמכונית כוחות גדולים יותר, ונדמה לו שזו באמת תכלית כוחה של המכונית לנסוע בה במהירות של עשרים קילומטרים בשעה, ואדרבה רואה בזה כח עצום ומהירות נוראה שהרי זה הרבה יותר מהליכת אדם, ופעמים מתאמץ מאד ומגיע עד ארבעים קילומטרים לשעה, ורואה בזה ממש הישג עצום, אבל באמת הרואה יבין שכוחותיה האמיתיים והנפלאים של המכונית סתומים וחתומים בפניו. וכל זה מפני חסרון ידיעה קלה, שבקלות היה יכול ללמוד על מגוון האפשרויות והכוחות שבידו, ולהוסיף כח ועוצמה פי כמה. עד כאן לשונו.

ומן הראוי להביא כאן את המסופר על הגאון רבי שלמה זלמן אויערבך זצ"ל: בחזרת הש"ץ ניכר היה על פניו כי כל כולו מרוכז במה שהש"ץ מוציא מפיו, מכוין למה שהש"ץ אומר, ועוקב אחר כל תיבה ותיבה. ואין פלא כי לפעמים אחר התפלה שיבח את הש"ץ שניגש היום לפני העמוד "הוא התפלל בנעימה". הוא פשוט שמע אותו כראוי. (ספר הזכרון "מבקשי תורה" ח"ב עמ' תרס"ו) ועוד שם: התפלה היתה נראית תמיד עם אותו ישוב הדעת ורגיעה, ובמלוא הריכוז בחזרת הש"ץ, וכביכול אין העולם קיים עתה, זמן תורה לחוד וזמן תפלה לחוד.

אחריות הש"ץ

זאת ועוד, גם על פי הנגלה, פשוט וברור הוא שגם בימינו מוטלת אחריות על הש"ץ להתפלל כראוי על פי ההלכה, והלא מרובות הן הלכות תפלה בכללן והלכות הנוגעות לש"ץ בפרטן. האם כל יודע-נגן, יודע על מה יש להקפיד בתפלה? האם מותר לש"ץ לדבר אחר חזרת הש"ץ קודם קדיש תתקבל? האם מותר לענות אמן על ברכת כהנים? והלכות נוספות. ומעשים שבכל יום מוכיחים כי הלכות מפורשות בשולחן-ערוך נעלמו משליחי צבור שנגשים לעמוד-התפלה. אם בכך שאינם נותנים רווח בין ברכה לברכה ואינם ממתינים עד שרוב הקהל יסיים לענות אמן, וכן בברכת כהנים חוטפים ואומרים תיבות הברכה קודם שסיימו הכהנים. ואם בכריעות בחזרת הש"ץ ובקדיש, ועוד.

ומה גם שנהוג כיום ש'אבלים' תוך שנתם על פטירת אחד ההורים ניגשים לעמוד להיות ש"ץ, ורואים דבר זה כ"חיוב", בו בזמן שלא תמיד מודעים הם ל"חיוב" ידיעת ההלכה. אימרה שנונה מיוחסת לחכימא דיהודאי, רבה של ירושלים הגאון רבי שמואל סלנט זצ"ל. וכך מסופר: פעם מנע מאבל לעלות לתיבה באמרו, "אביך עשה אותך יתום, אבל לא שליח צבור...". וכבר הובא לעיל מדברי המשנה ברורה על התקנה בכמה קהילות שאין מניחין לאבל להתפלל כל השבוע לפני התיבה, כי אם לשליח הצבור הקבוע שלהם. והסיבה לכך היא מהטעם האמור, שלא יתכן שאדם כיון שנפטר קרובו מקבל מיד את תפקיד הש"ץ ללא שנדע שאכן הוא ראוי לכך.

וסיפר פעם הגאון רבי שלמה זלמן אויערבך זצ"ל בצער ששמע ממי שהיה ש"ץ קבוע תוך שנת האבל כי אפילו בברכת אבות - ברכה ראשונה של שמונה-עשרה לא כיון. והלא מי שלא מכוין אף ב'אבות' - התבטא הגרש"ז - יאמרו לו בשמים "לא התפללת!". הלא הכוונה בברכה ראשונה היא לעיכובא. (ספר הזכרון 'מבקשי תורה').

וכן מצוי שקטן שרק הגיע לגיל המצוות כבר משמש כשליח צבור, ויש עוד המהדרין שכבר תפילת ערבית הראשונה שלו משמש כש"ץ, וכי הוא למד ויודע ההלכות הקשורות לזה? מהי תפלה בצבור? וכי הלכות תפלה

ודיני הש"ץ חשובות פחות מהלכות תפילין, בהן השקיע זמן רב; ומן הראוי שכפי שמשנן הוא את ההפטרה או את הקריאה, חזור ושנן, כך יקדיש גם מעט זמן להלכות הנוגעות עבורו ועבור הצבור, זמן רב יותר מאשר שבת העליה לתורה'.

ועוד בה שלישיה, חוסר הדקדוק בהגיית תיבות התפלה כראוי. וראה מה שכתב בעל "יסוד ושורש העבודה" בצוואתו: הנה כבר העיד חסיד אחד ששמע מפי אליהו זכור לטוב, שאריכות הגלות הזו הוא רק בשביל שאינם נזהרים בתפילתם בקריאת האותיות והנקודות... וכל התפללות וההודאות שיוצאים מפינו אינם עושים פעולה למעלה בעולמות העליונים... גם ב"שבט מוסר" כתב שיש לו לחזן להתפלל קודם שיעלה לתבה, שלא יבוא מכשול על ידו, ושיתן לו הקב"ה צחות לשון, שלא יבלע אות או תבה מתפלתו, וחס ושלום יהיה קוצץ בנטיעות.

מלבד כל זאת, כי הנה כחומר ביד היוצר, ברצותו מרחיב וברצותו מקצר, כן הצבור ביד החזן, ברצותו מאט וברצותו ממהר; ברצותו מדלג ומקפץ וברצותו מעורר את הכוונה. כי אכן ביד הש"ץ להאט ולמהר את קצב התפלה ובידו להקפיד ולשים לב שהצבור יתפללו כראוי, כמונה מעות ובכוונה. ביכלתו להגביה קולו בכוונה ולמשוך אחריו את הקהל, לנשאים ולרוממם, ברגש ובעבודת הלב. וכבר התריע על כך בספר "פלא יועץ" (ערך 'שליח צבור') "ולא ישמע לקול מלחשים הרצים יצאו דוחפים אותו שירוך, לא ישמע להם ולא יאבה להם... ואלו דברים שאין להם שיעור, לא יאריך להיות מתון מתון, ולא יקצר מאד אלא אמצעי שלם".

וכיון שכך מה רבה היא האחריות שבידיו, ולכך ראוי ונכון שידע הש"ץ תפקידו הנכבד.

משנה ברורה והלכה ברורה במקום אחד

והנה זה ודאי שכל קהל קדוש, ואף כל יחיד המתפלל בצבור, חפץ בשליח הגון היודע ובקי בהלכות, אך דא עקא, שההלכות רבות ומפוזרות במקומות רבים בשולחן-ערוך, וזמן רב עליו להקדיש כדי לעבור על כל הלכות תפלה ושאר ההלכות הנוגעות לכך, כדי שיהא בקי בהלכות הנוגעות לו, ומכאן ההפסד לצבור המתפללים, מאחר ולא כל אחד עיתותיו בידו ללמוד את כל ההלכות.

על כן, ראיתי כי תועלת לרבים יהיה בריכוז כל ההלכות במקום אחד, סדורים וערוכים לפי ענינים דבר דבור על אופנו, בשפה השווה לכל נפש. וכאמור, כבר נתעורר לזה מהר"ם מינץ אשר טרח ואסף וסידר הנהגות והלכות לחזן, כפי שראוי היה לבני דורו. אך בזמננו שזכינו לשולחן ערוך עם ביאורו של הכהן הגדול בעל ה"חפץ חיים" במשנה ברורה וביאור הלכה, וכן לעוד תשובות ופסקי הלכה מגדולי הדורות ומדורנו אנו, אשר לאורם כל בית ישראל הולך, ועדיין לא נתכנסו יחד; אמרתי לא אמנע טוב מבעליו, מצבור המתפללים, ושנסתי מתני לשנות פרק זה - לעיין ביסודות ההלכה מתוך המקורות, כדרך העיון המסורה לנו מרבותינו. ואת העולה מתוך הדברים, אחר בירור וליבון, העלתי על גבי הכתב וערכתי בלשון קלה, כאשר ליד כל הלכה והלכה צויין מקור הדברים ובהערות באו הוספות נכבדות וכן משא ומתן בדברי הפוסקים, כדרכה של תורה. בנוסף לכך נתבארו בהרחבה בחלק שני, כמה ענינים ביסודות ההלכה ובמקור המנהגים, הקשורים להלכות תפלה והמסתעף. למען יוכל המעיין להרחיב ידיעותיו ולהרוות צמאונו בדברי טעם וחפץ מדברי רבותינו.

ואמנם ידעתי מיעוט ערכי, אשר לא באתי לידי מדה זו, להיות חובר חיבורים, ומה גם בעניני הלכה; ובפרט לרגל המלאכה אשר עמי, בעומק הסוגיות הנלמדות בין עמודי דגרסי, וזהו עיקר הבנין הרוחני - עיון התורה ועמלה. עם כל זאת, עמדו לנגד עיני דבריו הנפלאים של מרן ה"חזון איש" זצ"ל באגרתו (ח"א, אגרת ב'): "הלימוד והתפלה קשורים זה בזה. עמל הלימוד עוזר לאור התפלה והתפלה עוזרת את הלימוד, ותפלה בבחינת "קבע" מרחיקה את הלימוד, והלימוד בעצלתיים מונע תפלה". ועל כן בזמנים לא זמנים, בין גברא לגברא, שמתו עיוני בהלכות וסוגיות אלו, טיפין טיפין. כך במשך שנים רבות, עד שנתקיים המקרא "וקובץ על יד ירבה". והתבוננתי ש"מגו דזכי לנפשיה - זכי לאחריני", ויש בזה זיכוי הרבים למען יוכלו בנקל למצוא את ההלכות הנוגעות לש"ץ. אם כי ודאי שראוי לעמלי תורה ומבקשיה לעיין בשרשי הדברים במקורם ולא לסמוך על האמור הלכה למעשה.

מנחת תודה

ובזאת אודה את ה' בפי ובתוך רבים אהללנו, על ששם חלקי בין יושבי בית המדרש, וזכיתי לקבל תורה ויראה מרבתי שליט"א יזכו ויפוצו מעיינותיהם חוצה מתוך הרחבת הדעת נחת ושלוה.

ספר זה נכתב לעילוי נשמת הורי היקרים, אבי מורי רבי טוביה בן רבי ברוך צבי ז"ל ואמי מורתי מרת צירל בת רבי שלמה ע"ה. אשר גדלו אותנו לחיי תורה ויראה במסירות נפש, וזו היתה כל שאיפתם, תהי נשמתם צרורה בצרור החיים.

ובפרט עתה שזכיתי לברך על המוגמר, הלכות לשליח צבור והמסתעף. וכבר הרחיבו בספרים הקדושים בענין חובת פרסום דברי תורה שנתחדשו לו.

מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי אשר זיכני להסתופף בחצרות בית ה', הבית הגדול של תורה ויראה, הרי היא הישיבה המופלאה נחלת הלוויים, בראשות מורינו הגאון ר' ישראל מאיר וייס שליט"א ומורינו המשגיח הגאון ר' אורי וייסבלום שליט"א, יבורכו משמים בהעמדת תלמידים הרבה לאורך ימים טובים.

ברגשי הכרת הטוב מרובים למשפחה הגדולה משפחת טופרוביץ תחי' אשר נושאים בעולה של תורה לעילוי נשמת אביהם הגה"צ רבי שלמה הלוי טופרוביץ זצ"ל ורעייתו מרת טילא ע"ה אשר מסרו נפשם למען הקמת הישיבה והקהילה בנוה שאנן, ישלם להם ה' פעלם ותהי משכורתם שלימה מאת אלוקי ישראל.

ברכה מיוחדת לגאון רבי יחיאל במברגר שליט"א רב הקהילה החרדית בחיפה אשר עושה ימים ולילות הצלחת הכלל והפרט בכל עניני הקהילה, על עזרתו ועל הערותיו בעברו על הספר.

אזכיר לטובה את ידידי הרב שמואל רובינסקי שליט"א שתחילת חיבור זה היה כאשר למדתי איתו ענינים אלו, וכמו כן עלי להודות לידידי הרב ברוך שמואל גנוט שליט"א שעבר על הספר והעיר לי את הערותיו המחכימות.

הודאה וברכה לידידי הרה"ג מרדכי רובנשטיין שליט"א אשר הואיל לעבור על הספר, וסייע רבות בעריכת הדברים, ובלעדיו לא היה יוצא הספר לאור.

עוד אזכיר את ידידי הגאון רבי יצחק שכטר שליט"א אשר עודדני והמריצני להוציא ספר זה לאור עולם, יהי"ר שיזכה להגדיל תורה ולהאדירה, ויפוצו מעיונותיו החוצה.

וכאן המקום להביע את תודתי העמוקה למו"ח הגאון רבי יהושע מאיר רוזנטל שליט"א רב שכונת "שערי חסד" וחמותי הרבנית מרת צפורה תחי' בת הגאון רבי ברוך יצחק לוי זצ"ל ראש ישיבת מקור חיים, אשר ביתם הוא בית של תורה וחסד, ובזכות מסירותם להצלחתנו בכל הענינים, הגענו עד הלום, יתן ה' וירונו נחת דקדושה מכל יוצאי חלציהם מתוך בריות גופא ונהורא מעליא, ויתמלאו כל משאלות לבם לטובה.

אשא ברכה לאחי היקרים, ואחותי מרת חיה שרה אינדורסקי תחי' עם בעלה הר"ר עמנואל שליט"א על עודם ועזרתם בכל עת, יתן ה' שיאריכו ימיהם בטוב ובנעימים, וירונו הרבה נחת מכל יוצאי חלציהם.

עוד אזכיר את כולל האברכים שע"י ישיבת רינת אהרן בראשותו של הרה"ג הרב פרץ מאיר שליט"א שמוסר נפשו להחזקתו, עם שאר מעשיו הכבירים לתורה ולחיזוק היהדות, יחד עם הרה"ג יהודה אריה מאיר שליט"א שהעמידו את הכולל להיות בית גדול שמגדלן בו תורה, חבורה מופלאה של עמלי תורה, אשר נתקיים בהם מאמר חז"ל אין תורה נקנית אלא בחבורה, שכולם יחד מדגילין זה לזה בהלכה, ברך ה' חילם ופעל ידם תרצה בחיים ובריאות ושלוש.

טנא מלא ברכות, מנשים באהל תבורך רעייתי אשת חיל עטרת בעלה מרת מרים תחי', העומדת לימיני בכל עת, על מסירותה הגדולה, בנשיאת עול הבית על צוארה, ובחינוך ילדינו לתורה ויראת שמים, ובזכותה יוצא ספר זה לאור עולם, תנו לה מפרי ידיה, ויהללוה בשערים מעשיה, ימלא הקב"ה כל משאלות לבה לטובה ולברכה.

תפילתי לבורא עולם, יהי"ר שלא תמוש התורה מפנינו ומפי זרעינו עד עולם, ויערב ה' אלוקינו את דברי תורתך בפנינו, ונזכה לרוב נחת מכל צאצאינו ולגדלם לתורה לחופה ולמעשים טובים.

ובטרם אצא אחלה פניו שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ויהי רצון שבזכות החיזוק בתפלה, שהיא העבודה שבלב וכנגד הקרבנות, ישלח ה' לצבור הקדוש - עם קרובו את שלוחו אשר יבשר צדק בקהל עם, על גאולתנו ופדות נפשנו, ונזכה לקיום האמור: "והבאותים אל הר קדשי, ושמחתים בבית תפלתי. עולותיהם וזבחייהם לרצון על מזבחי. כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים". במהרה בימינו, אמן.

פרק ה

חזרת הש"ץ

תקנת חזרת הש"ץ

א. תקנת חז"ל היא שאחר שסיימו הצבור את תפילתם בלחש, חוזר שליח הצבור על התפלה בקול¹. וגדולה היא עד מאד מעלת "חזרת הש"ץ"², על כן ראוי לש"ץ שיזהר בה מאד.

חזרת התפלה אחר שהתפלל תחילה בלחש

ב. אין נכון שהש"ץ יתפלל חזרת הש"ץ אם לא התפלל תחילה בלחש, כי עיקר התקנה היתה להתפלל תחילה בלחש לסדר את תפילתו³. (משנה ברורה סימן קכ"ד סק"ד, ע"פ הגמ' בר"ה ל"ה ע"א).

ובשעת הדחק⁴ כגון שאין ש"ץ אחר, יוכל להתפלל מיד בקול רם⁵ (סימן קכ"ד

¹ עיקר תקנת חזרת הש"ץ נתקנה על ידי אנשי כנסת הגדולה (ערוך השלחן סימן קכ"ד סעיף א') כדי להוציא את שאינו בקי. לפי זה דנו הפוסקים מה טעם לתקנה זו בזמננו שכולם בקיאים, וטעמים רבים נאמרו בזה. והרחבנו בענין זה להלן חלק ב' סימן כ"ז, עיין שם.

ועיין עוד, שם סימן ל"א, אם חזרת הש"ץ מטעם שליחות או מטעם שומע כעונה.

² בספרים הקדושים הרחיבו מאד עד כמה גדולה היא מעלת חזרת הש"ץ, אף בימינו שכולם בקיאים, ואין צורך להוציא ידי חובה. וראוי לכל ש"ץ לעיין במה שכתבו בזה, ודבריהם הובאו להלן חלק ב' סימן ל"א וסימן ל"ה.

³ ולכן אם איחר לבית הכנסת לא יוכל לגשת ולהתפלל חזרת הש"ץ בקול רם לפני שהתפלל בלחש (זה השלחן ח"ג). והטעם שיש להתפלל תחילה תפלה בלחש הוא כדי להסדיר תפילתו כמבואר ר"ה ל"ד ע"ב, ואף שסברא זו אמרו בגמ' שם רק לדעת רבן גמליאל הסובר שש"ץ יכול להוציא אף את הבקי, ועל כרחק שהטעם שמתפללין בלחש הוא רק כדי שהש"ץ יסדיר תפילתו, אבל לדעת רבנן שם מעיקר הדין יש להתפלל בלחש הואיל וש"ץ אינו מוציא את הבקי, כבר העיר כן באגרות משה (אור"ח ח"ב סימן כ"ט) וכתב שודאי גם רבנן מודים שש"ץ צריך להתפלל בלחש כדי להסדיר את תפילתו, אלא שסוברים שמשום כך לא היה לרבנן לתקן שכל הצבור ג"כ יתפללו בלחש והיה להם לתקן שהש"ץ יסדר לעצמו התפלה קודם התפלה או בזמן אחר, ועל כרחק מזה שכל הצבור צריכים להתפלל, שהטעם הוא משום שהש"ץ אינו מוציאם ידי חובה, אבל כלפי הש"ץ עצמו מודים רבנן שצריך להתפלל בלחש כדי להסדיר תפילתו.

בשורת מלמד להועיל ח"א סימן י"ב האריך בתוכחה נגד המקומות שבאופן קבוע לא מתפלל הש"ץ בלחש.

ויש לדעת שסידורי התפלה לא היו קיימים בזמן חז"ל, משום "דברים שבעל פה אי אתה רשאי לכותבם", וההיתר להתפלל מתוך סידור מבוסס על ההיתר "עת לעשות לה' הפרו תורתך" והיו צריכים לשנן על פה, ולכן היה צורך בהסדרת התפלה, וכדברי השבלי לקט סימן י"ב: השליח-צבור בעי הסדרה טפי מפני אימת הצבור, לפי שבאותו זמן לא נתנו ברכות ותפלות ליכתב כדאמרן "כותבי ברכות כשורפי תורה". ועיין הגהות מימוניות הלכות שבת פרק כ"ג אות ש', ספר הלכות גדולות סימן ז' פרק ט"ז (מתוך ספר הזכרון שיח תפלה מאמרו של הרב שלמה המבורגר).

ועיין מגן אברהם סימן קכ"ד סעיף קטן ג' דאף דלהלכה קי"ל (סימן ק') דדין סידור תפלה הוא דוקא במועדות ובראשי חדשים, מכל מקום טוב שהש"ץ יסדיר תפילתו בכל פעם, והוכיח כן מסימן קל"ט לגבי קריאת התורה (עיין משבצות זהב שם שכתב לדחות דקריאת התורה אין כל כך רגילות כמו תפלה בכל יום ולכן ראוי לסדר קריאתו) (ויש שהעירו הא בכהאי גוונא שמתפלל מתוך סידור אין לחוש, עיין רמ"א סימן ק').

וטעם נוסף להתפלל תחילה בלחש, הובא בבית יוסף בשם הכל בו, משום דכל המשמיע קולו בתפילתו הרי זה מקטני אמנה. (עיין סימן ק"א סעיף ב') ולכן אין ראוי שיצא ידי חובה בתפילתו שבקול, [והמשנה ברורה הביא לטעם זה בסעיף קטן ו', וביאר שאם משמיע קולו בתפילתו כאילו אין מאמין שהקב"ה שומע תפילת לחש. והב"ח פירש שמראה בעצמו שאין הקב"ה שומע לתפלה בלחש, והיינו שמראה כאילו אין מדתו של הקב"ה לקבל התפלה שמתפללין בלחש אלא דוקא בהרמת קול, ואין זה אמת אלא קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת אפילו בלחש].

מלבד מה שכתבנו דע"פ דין יש לסדר תפילתו תחילה, בנוסף כבר כתבו המקובלים דיש ליהזר להתפלל תחילה בלחש הואיל ותפילת לחש וחזרת הש"ץ שני יחודים נפרדים הם ואחד משלים את השני, ואין לערבם יחד. ראה כף החיים סימן קכ"ד ס"ק ח'.

⁴ ובספר בן איש חי פרשת ויקהל אות א' כתב שיש להזהר שלא לאומרה בלא חזרה כי אם לעת הצורך ואונס גמור.

⁵ ויוצא בה גם בשביל עצמו דכיון דלאחרים הוא מוציא לעצמו לא כל שכן, עיין משנה ברורה סעיף קטן ה'. ובספר תהלה לדוד (מהדורא תנינא סימן קכ"ג) כתב שאם הש"ץ לא התפלל בלחש צריך לומר יהיו לרצון בסוף התפלה ולא יסמוך על קדיש לתקבל, דומיא דג' פסיעות שאם לא התפלל בלחש צריך לפסוע ואינו סומך על ג' פסיעות שאחר הקדיש, וכן מבואר באשל אברהם ס"ק י"ד. ע"כ. עוד כתב המשנה ברורה שם בשם האחרונים דאם השליח-צבור התפלל כבר בלחש, ונודמן לו להתפלל חזרת הש"ץ בשביל צבור אחר, לא יתפלל בלחש פעם שנית (מבואר ג"כ שאין מניעה להתפלל חזרת הש"ץ אף שלא התפלל

וכן אם ירא שיעבור זמן תפלה⁶ יוכל להתפלל מיד בקול רם, והצבור מתפלל עמו מלה במלה בלחש עד לאחר הא-ל הקדוש⁷. וטוב שיהיה אחד לכל הפחות שיענה אמן

עם ציבור זה, וכן מבואר בחזון איש אור"ח סימן י"ט ס"ק ז' אמנם בשאלת יעב"ץ פרק א' אות ג' כתב דצריך להתפלל בלחש בשביל סידור ואחר כך חוזר תפלתו. וביאר עפ"מ שכתב בגדר החיוב להסדיר תפלתו, והוא שתיקנו לו אפשרות תפלה נוספת בשביל סידור תפלה. עוד ראה בשערי זבולון ש"א פ"ב בגדר סידור תפלתו שאין ביאורו שהתירו לו לומר ברכות כצורתן בשם ומלכות בשביל סידור, אלא הוא תקנה שהש"ץ יתפלל תפילת עצמו לפני שמתפלל בתורת ש"ץ כדי שיסדר עי"ז תפלתו.

ובספר זה השולחן חלק ג' התמרמר על מה שנתפשט בזמן האחרון, שאף מי שלא התפלל בלחש ניגש לעמוד.

ועיין חזון איש סימן י"ט סעיף קטן ז' ד"ה א) שיכול להיות שליח-צבור אף שכבר שמע חזרת הש"ץ בצבור אחר, או אפילו היה שליח-צבור בצבור אחר, ואף שאין בבית הכנסת מי שאינו בקי, אמרינן בזה אף שיצא מוציא.

ועיין שו"ת לב חיים חלק ג' סימן ל"ז שהוא הדין כשיש מנין מצומצם, ותשעה בני אדם עמדו שמונה עשרה, והעשירי לא הספיק להתפלל עמהם, רשאי העשירי לעבור לפני התיבה לחזרת הש"ץ, ואף שלא התפלל קודם בלחש.

יש מהפוסקים הסוברים שכשאין בקרב הצבור תשעה שיקשיבו חזרת הש"ץ או שמדברים בחזרת הש"ץ או שאין ודאות שתשעה יענו אמן, ונגרם חשש ברכה לבטלה, מוטב שיגש מי שטרם התפלל אף לכתחילה, שברכה לבטלה איסורה מן התורה, ועוד דבאין תשעה המכוונים אין זה תפילת צבור כלל. ראה הגהות רוקח סימן קכ"ד, ובשו"ת ישועת משה (הגרי"מ אהרונסון ח"ג-נ"ז). וכן כתב בשו"ת לב חיים ח"ג-ל"ז לגבי מנין מצומצם שיכול לגשת העשירי לפני התיבה אף שלא התפלל בלחש.

ובספר פסקי תשובות (ח"א סימן קכ"ד) כתב ע"פ הפמ"ג (ריש סימן תקצ"א) שבתפילות אשר אומרים בהם פיוטים אין אפשרות לאדם להתפלל חזרת הש"ץ בלי להתפלל לחש קודם, כיון שאינו יוצא ידי חובתו בתפילתו עקב הפסקת הפיוטים שבשמו"ע, והביא שם בשם שו"ת לב חיים (ח"ג-נ"ז) ושו"ת שבט הלוי (ח"ט – קל"ד) שקדושה וברכת כהנים אינם הפסק, ושפיר אומרים הש"ץ אע"פ שלא התפלל לחש ויוצא ידי חובתו. אמנם בספר הליכות שלמה פ"י הערה י"ג מביא שהגרש"ז אויערבך נסתפק בזה, וכתב שאם יש שם עוד כהנים בודאי מהנכון שימנע מלישא כפיו. ובכף החיים אות ח' כתב בשם הפרי עץ חיים שאין לומר חזרת הש"ץ אלא אם כן התפלל קודם לכן בלחש, וכן משמע בשער הכוונות, וכתב שם דכל דבר שלא נזכר מפורש בתלמוד ונחלקו בו הפוסקים דעת המקובלים תכריע, ואם כן כש"כ בענין זה ששב ואל תעשה עדיף.

⁶ עיין רמ"א סימן קכ"ד סעיף ב', ומשנה ברורה שם סעיף קטן ז'. המשנה ברורה בכמה מקומות הביא דברי המגן אברהם (סימן פ"ט ס"ק ד') דצריך לגמור תפילת שמו"ע בתוך שלישי היום, וכן לענין חזרת הש"ץ כתב המשנה ברורה סימן קכ"ד ס"ק ז' דאין לש"ץ לומר החזרה אלא אם כן יודע שיוכל לגמור כל השמו"ע בעוד שלא עבר זמן תפלה. אבל בערוך השולחן סימן קכ"ד סעיף ו' כתב דיש רק להתחיל תוך זמן תפלה אך אין לחוש על הגמר, וכן כתב בסימן ק"י סעיף ה', ויסד כן על פי התוס' ברכות דף ז' עמוד א' לענין בלעם שהיה מכויין לזמן כעסו של הקב"ה לקלל אע"פ שכעסו רגע כי היה מתחיל לקלל בשעת כעס והיה מזיק גם אח"כ ורואים שהולכין אחר תחילת מעשה, וראה מחצית השקל סימן ו' ס"ק ז' "הכל הולך אחר ההתחלה", וראה עוד קצות השולחן סימן כ' ס"ק ד'. וכן כתב באשל אברהם מבוטשאטש 'פשוט לכו"ע שאומרים חזרת הש"ץ לאחר שלישי היום, וכן הוא תמיד בכל מדינות אלו בכל הדרות' וכו'.

כתב המשנה ברורה סעיף קטן ז' בשם הפרי מגדים דהיינו שלא יוכל לגמור השליח-צבור כל שמונה עשרה ברכות תוך זמן תפלה, בין בשחרית שיכלה הזמן דארבע שעות ושוב אין לו שכר תפלה בזמנה, (וכמבואר סימן פ"ט) ובין במנחה דיעבור זמנה לגמרי. אמנם בביאור הלכה (ד"ה שיעבור) כתב לעיין בזה, דבשלמא בתפילת מנחה שיעבור הזמן לגמרי, מוטב לדלג חזרת הש"ץ ולהוציא את הצבור רק בקדושה, אבל בתפילת שחרית אפילו אם יעבור זמן דארבע שעות, אפשר שלא עקרו חז"ל תקנתם כדי להוציא את מי שאינו בקי בעצם חיוב התפלה שהוא עד חצות. (וראה סימן פ"ט ס"א שעיקר זמנה הוא עד חצות, שכן עד אז יכולים להקריב את התמיד של שחר (ותפילת שחרית היא נגד תמיד של שחר) אלא שכיון שלעולם לא איחרו אותו מלהקריב לאחר שלישי היום, לכן יש לסיים התפלה קודם סוף ארבע שעות).

עיין ביאור הלכה (ד"ה שליח-צבור) דמסתימת הפוסקים משמע דזה הדין הוא אף בשחרית, אף על גב דעל ידי זה לא יוכל לסמוך גאולה לתפלה, אין לחוש לזה דכל ישראל ערביין זה לזה, ומוטל עליו להוציאן ידי חובתן בקדושה, ולקיים תקנת חז"ל בחזרת הש"ץ עיין שם.

⁷ בדרכי משה ס"ק ג' כתב שע"ז לא יפסידו את אמירת הקדושה. והנה זו דעת הרמ"א, אבל השו"ע סימן רל"ב ס"א כתב שאם אין שהות ביום שיגמור הש"ץ י"ח ברכות, יתפללו בלחש, ואחר כך יאמר השליח צבור רק שלש ברכות הראשונות עם קדושה. ובברכי יוסף סימן רל"ב ס"ק א' הביא בשם המהריק"ש שמנהג הספרדים בזה שלא כמרוך.

ובביאור הלכה סימן קכ"ד (סעיף א' ד"ה בלחש) הביא בשם הפרי מגדים דלכתחילה ראוי לצבור להתפלל בלחש עם הש"ץ מלה במלה עד אחר "שומע תפלה" ו"מודים", והשליח-צבור יאמר הכל בקול, וכן כתב בלבוש סימן רל"ג, וכן כתב לדקדק מבאור הגר"א במה שרמזו למה שנכתב בסימן ק"ט סעיף ב', ומשמע גם כן לכאורה דסבר כן. (שם נתבאר שמי שהתאחר לבוא לבית הכנסת ומתחיל להתפלל עם הש"ץ, כשיגיע עם הש"ץ לקדושה, יאמר עמו מלה במלה כל הקדושה, וכן יאמר עמו מלה במלה ברכת הא-ל הקדוש וברכת שומע תפלה. ויש שכתבו שהטעם הוא שעל ידי זה לא יפסידו את עניינת האמן שאחר שומע תפלה, שכיון שמסיימים הברכה עם הש"ץ נחשב כאילו אמרו בעצמם הברכה, אבל אם הש"ץ יתפלל בלחש נמצא שמפסידים עניינת אמן, משנה ברורה המבואר. [ועיין חזון איש (סימן י"ט ד"ה א) דאין חובה שהש"ץ יאמר בקול כל התפלה אלא רק אם יש אחד שאינו בקי, ואם לאו, יגמור גם הש"ץ שאר התפלה אחרי הא-ל הקדוש בלחש].

אחר השליח-צבור⁸. (רמ"א שם, וסימן רל"ב ס"א). ואם אין השעה דחוקה כל כך, לא יתחילו הצבור רק לאחר שאמר הש"ץ הא-ל הקדוש⁹. (משנה ברורה סימן קכ"ד ס"ק ח').

פסיעות כאשר מאחוריו עומד אחד שמתפלל

ג. ש"ץ שסיים התפלה בלחש ורוצה להתחיל חזרת הש"ץ ומאחוריו עומד אדם המתפלל שמונה עשרה יש להקל ולפסוע בצדדים¹⁰ כיון שהוא לצורך התפלה. (הגר"נ קרליץ, והגר"ח קנייבסקי בשם החזו"א¹¹).

ואם אינו יכול לפסוע לצדדים יאמר 'עושה שלום' ויתחיל חזרת הש"ץ¹², דאמירת 'עושה שלום' היא לסיום התפלה גם אם אינו פוסע עתה. (בשם הגרש"ז אויערבך

⁸ וסיים הביאור הלכה דהעולם אין נוהגין כן, אלא תכף לאחר "הא-ל הקדוש" גם הש"ץ מתפלל בלחש. ואולי טעם המנהג הוא משום דעל פי רוב נוהגין הצבור להמתין עד שיסיים הש"ץ "הא-ל הקדוש", וקשה להם להשיגו אחר כך לומר "שומע תפלה" ו"מודים" בשוה, ואם כן מה תועלת יהיה אם יתפלל בקול רם. עד כאן דבריו.

⁹ עיין משנה ברורה סימן קכ"ד ס"ק י' שהיינו באין השעה דחוקה כל כך, רק שיראים שמא יעבור הזמן, לכך אחד מהם ימתין ויתפלל אחר כך, אבל אם השעה דחוקה ביותר שאם ימתין אחד מהם יפסיד התפלה, די במה שהתינוקות יענו אמן, או יזמינו לאחד שכבר התפלל שיענה אמן אם אפשר להם בקלות, ואם לאו אין להקפיד על זה כלל, ואינו דומה למה שנכתב בסעיף ד' דאם אין תשעה מכוונים לברכת השליח צבור הוא קרוב להיות ברכותיו לבטלה דדוקא שם כיון שכבר התפלל פעם אחת בלחש, והוא מכוון מעתה רק בשביל תקנת חז"ל, וחז"ל תיקנו רק כשיש תשעה עונים, מה שאין כן בזה שהוא מתפלל רק פעם אחת ואין בזה חשש ברכה לבטלה.

¹⁰ כתב הבאר היטב ס"ק ד' מנהג הספרדים בכל השנה בתפילת מנחה שהש"ץ עם הקהל אומרים ג' ראשונות בקול רם עד לאחר הא-ל הקדוש והשאר בלחש.

¹¹ הנה לפניו ממש בודאי שאסור לעבור לדברי הכל כדין המבואר סימן ק"ב, אלא דנחלקו הפוסקים לעבור בצדדים שלפניהם, דלדעת המגן אברהם (סעיף קטן ו') דינו כלפניהם הוא ואסור, ולאליהו רבה מותר. (הובאה מחלוקתם גם במשנה ברורה סימן ק"ב סעיף קטן ט"ז). ובמשנה ברורה שם סעיף קטן י"ז הביא שהזוהר פרשת חיי שרה אוסר אפילו בצדיהם תוך ד' אמות, ובשו"ת מנחת יצחק (חלק ה' סימן ו') כתב דיש להקל לצורך מצווה. ועיין ערוך השלחן סימן קכ"ג ס"ד דגם בפוסע לצדדים יצא ידי חובת פסיעות והוא כנפטר לפני המלך.

¹² הובא בספר שיח תפלה עמ' תרצ"ו ותרצ"ד. ובספר דעת נוטה עמ' שע"ט הביא מה שכתב הגר"ח קנייבסקי שליט"א ברשימות הוראות מהחזו"א וז"ל, שאלתי אם הש"ץ אין יכול לפסוע ג' פסיעות משום שאחד מתפלל אחוריו, אם יתחיל חזרת הש"ץ בלי לפסוע והשיב שלא, רק יפסע מהצד. והוסיף הגר"ח שליט"א שטעמו של החזו"א שבשעת הדחק (שאם יצטרך להמתין עד שאדם מאחוריו יגמור תפילתו, יהיה טירחא דציבורא) יש לסמוך על האליהו רבה (והובא בהערה הקודמת) אבל להתפלל בלי לפסוע אי אפשר שהוא חיוב על כל תפילה, ועיין לשון הרמב"ם פ"ט מתפילה ה"ג, עכ"ל. עוד הובא בספר דעת נוטה שאף ש"ץ האומר קדיש שאחר שמונה עשרה, ויש מאחוריו אחד שמתפלל שמו"ע יפסע מן הצד בעושה שלום.

¹² ואם העומד מאחוריו גמר התפלה אלא שלא פסע משום שחבירו מתפלל לאחוריו, יש אומרים שאין לאסור משום עובר לפני המתפלל ומותר לפסוע, דהואיל והלה כבר הסיח דעתו מלהתפלל, הוי כאילו עקר רגליו. (על פי דברי המגן אברהם סימן תכ"ד סעיף ב').

והוא לא רק לדעת המגן אברהם (ס"ק ו') דטעם האיסור לעבור לפני המתפלל הוא משום ביטול כוונה, ובאופן זה ודאי דלא שייך איסור זה, אלא אפילו לט"ז (ס"ק ג') דטעם האיסור הוא משום שמפסיק בינו לשכינה, מכל מקום באופן הנ"ל מותר.

ועיין משנה ברורה (סימן ק"ב סעיף קטן ט"ו) שהביא ב' הטעמים, ועיין ביאור הלכה שם [ד"ה אסור] שכתב הנפקא מינה בין הטעמים הוא כאשר המתפלל משלשל טליתו על פניו, דאין כאן ביטול כוונה, ומכל מקום אסור שעל ידי שעובר מפסיק בין המתפלל לשכינה, עיין שו"ת בצל החכמה, בית ברוך (על החיי אדם כלל כ"ו סעיף קטן כ"ג).

ועיין עוד בספר אז נדברו (חלק ו' סימן מ"ה) שנשאל והרי כל שלא פסע, עדיין הוא כעומד לפני המלך, (וכן מצינו שאסור לרוק אפילו בתחנונים שלאחר התפלה משום דכל זמן שלא פסע הו"ל כעומד לפני המלך. עיין מגן אברהם סימן צ"ז ס"ק ב'), ואין מותר לעבור לפניו. וענה דאף דנאמר דצריך לראות עצמו כעומד לפני המלך, מכל מקום השכינה ממש הסתלקה כשגמר תפילתו. (ולכאורה נראה להוכיח כן דהרי ש"ץ לא פוסע אחר חזרת הש"ץ שסומך על הפסיעות שאחר קדיש תקבל, וכי נאמר שיהיה אסור לעבור לפניו). עוד ראה אור החיים (פרשת ויגש פרק מ"ו פסוק ד) 'כי דרגות השכינה רבים המה', וראה שם שכתב להוכיח כן. וכעין זה כתב בבאור המהר"ל מפראג בספרו דרך חיים על אבות (פ"ג מ"ו).

זצ"ל בספר הליכות שלמה עמ' קי"ט ובספר ד' אמות של תפלה בשם הגרי"ש אלישיב והגר"נ קרליץ שליט"א, ועיין ערוך השלחן סימן ק"ב סעיף י"ג, שו"ת ציץ אליעזר חלק ז' סימן כ"ג).

ויש אומרים שאפשר שבאופן זה מותר לפסוע לפניו ממש כיון שצריך לפסוע כדי להתחיל חזרת הש"ץ¹³. (קובץ מבית לוי תשרי תשנ"ח עמ' כ"ח, שו"ת ציץ אליעזר חלק ז' סימן כ"ג). אם לאחר שהש"ץ פסע לאחוריו עמד אדם והתפלל לאחוריו, עיין הערה¹⁴.

ובספר הליכות שלמה עמ' קי"ד הובא בשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל שרק לצורך מצוה מותר לעבור לפני מתפלל שגמר תפילתו ולא פסע. ובקובץ מבקשי תורה (סיון תשנ"ה כרך ג' קובץ ט"ו סימן קס"ו סעיף ג"ג) הביא בשם הגרש"ז אויערבך דיש להמתין עד שיסיים גם הכריעות שבפסיעותיו דעדיין שכנה כנגדו.

ובפסקי הגר"נ קרליץ (הובא בספר שיח תפלה עמ' תרצ"ד) כתב דאם מתפללין שמונה עשרה מאחוריו ממש כך שאי אפשר אפילו לפסוע לצדין, אולי צריך קצת עקירה ברגליו, כמו שעושה ש"ץ שהוא כהן, כשמגיע לברכת כהנים, ויכול לסמוך על אמירת יהיו לרצון שנחשב לסיום.

בספר תפלה כהלכתה עמ' רס"ז הובא בשם הגר"נ קרליץ דכשעומד מאחוריו אדם המתפלל כדין מילה במילה והצבור הן אלו שהתפללו במרוצה, רשאי להמתין עד שהלה יגמור, ואין בכך משום טירחא דצבורא. ובבית ברוך סימן כ"ו סעיף כ"ח כתב דאין זו מידת דרך ארץ לעמוד לשמונה עשרה אחורי הש"ץ, כשיודע שמאריך בתפילתו, ואם נעמד כבר, ישתדל למהר בתפילתו לפני שהש"ץ יתחיל.

קודם שפסע אסור להפסיק בדיבור אלא רק מה שאומרים בסדר התפלה, ואפילו "ברוך הוא וברוך שמו" מותר לענות. (עיין משנה ברורה סימן קצ"ב סעיף קטן ד', והגרש"ז אויערבך בספר הליכות שלמה עמ' קי"ב) ויתכן שלצורך התפלה מותר לדבר. (כן כתב לי הגר"ח קנייבסקי שליט"א).

ולענין למוד תורה כתב בהגהות אור"ח שבסוף סידור הגר"א שמעיקר הדין רשאי ללמוד. אולם יש אחרונים שכתבו דאין ללמוד (הליכות שלמה עמ' קי"ב, וכ"כ לי הגר"ח קנייבסקי שליט"א בשם מרן החזו"א זצ"ל) ואולם דווקא בפה אסור אבל הרהור מותר. (הגר"ח קנייבסקי).

אמנם הרי"ץ גאות (ראש השנה דף ו' ע"ב) כתב דאינו פוסע אחר תפילתו בלחש, ועיין שו"ת אגרות משה (חלק ד' סימן ע' אות ח') לבאר דבריו דכיון שהש"ץ אינו מתפלל בלחש אלא רק להסדיר תפילתו (כמו שמבואר בראש השנה דף ל"ד עמוד ב'), על כן לא חייבוהו בשאר הדינים כגון כריעות ופסיעות, אך רוב פוסקים חולקים עליו להלכה פשוטה היא דגם הש"ץ צריך לפסוע אחר תפילתו שבלחש, דכיון דתקנו שהש"ץ יתפלל גם בלחש, הרי הוא כשאר העם, ואין תפלה בלי פסיעות, כשם שחייב בכריעות וכן המנהג, וש"ץ שהתחיל חזרת הש"ץ בלי לפסוע ג' פסיעות אחר תפילתו שבלחש איסורא עביד.

¹³ עיין שו"ת משפטי צדק (סימן ב') שצדד להתיר ע"פ דברי האשל אברהם מבוטשאטש (סימן ק"ב) שמתיר לעבור לפני המתפלל כדי לשמוע קדיש, כי אין ספק בלבול דעת חבירו מוציא מידי ודאי מצוה, וכך כאן במקום לבטל מצות פסיעות עדיף שיעבור לפני המתפלל. (אך לכאורה לטעם דהאיסור לעבור הוא משום שמפסיק בינו לשכינה אין להתיר).

ובספר זה השלחן (חלק ב' סימן קכ"ג סעיף ה') כתב שבשעת הדחק יש לסמוך על דברי אהל מועד והרי"ץ גיאות (ראש השנה דף ו' ע"ב) שאין הש"ץ פוסע כלל בסיום תפילתו בלחש, ויתחיל החזרה כדי שלא להטריח את הצבור, וזה עדיף יותר מלפסוע לתוך ד' אמות של המתפלל. וכן הביא בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ז' ענף ו' אות י"ד-ט"ו) שכן כתב בספר פקודת אלעזר (סימן קכ"ג סעיף ה') שעשה כן מעשה בעצמו כמה פעמים.

ובשו"ת משפטי צדק שם הביא טעמים נוספים א. דבגמרא משמע דמי שלא פוסע אינו איסור ממש, אלא שנראה כמי שלא נטל רשות ליפטר מרבו, וכאן בוחן לבות וכליות יודע שכוונתו לשם שמים שלא להטריח את הצבור. ב. שרבי יהושע בן לוי בעל המאמר לא אמר כאילו לא התפלל וזה נאמר רק בבריתא. ג. גם הבריתא אפשר לומר שכוונתה רק אם לא נתן שלום. ד. הבית יוסף הביא כמה טעמים בטעם הפסיעות ונראה שכולם אינם לעיכובא וטעמים קלושים הם. ה. בשו"ע (סימן צ"ד) מבואר מפורש דהפסיעות אינם לעיכובא לגבי חולה וכו'. עד כאן דבריו.

ובשו"ת ציץ אליעזר שם ממליץ דבמקום שיש עמי ארצות עדיף יותר שהש"ץ יפסע לתוך ד' אמות של המתפלל דקל איסורו לעם הארץ, מאשר שיתחיל חזרה בלא לפסוע, דחמור לעם הארץ, ויבואו לזלזל בג' פסיעות או לרנן אחוריו ויסמוך בזה על המגן אברהם (סימן ק"ב סעיף קטן ז') דלשיטת רש"י עיקר האיסור הוא לעבור לפני המתפלל ולא לפסוע לפניו.

¹⁴ ראה רמ"א סימן צ"ה ס"א: יש אומרים כשעומד להתפלל ילך לפניו שלש פסיעות דרך קרוב והגשה לדבר שצריך לעשות, ולמדנו כן ממה שכתוב בתורה שלש פעמים הגשה לתפלה, וכתב במשנה ברורה ס"ק ג' שאין צריך לחזור לאחוריו כדי לילך לפניו ג' פסיעות. אבל בבן איש חי (שנה ראשונה בשלח אות ג') כתב דיש לפסוע לאחוריו בין ע"פ הסוד בין ע"פ הפשט. ויש לדון אם הטעמים של הדעות הנ"ל שנאמרו לגבי ש"ץ שלא פסע, יהיו גם לגבי ש"ץ שפסע ורק אח"כ עמד אדם מאחוריו והתפלל, האם יוכל לחזור לאחוריו ג' פסיעות כדי להתחיל חזרת הש"ץ.

ד. אם העומד מאחוריו גמר להתפלל אלא שלא פסע, ראה הערה¹⁵.

ה. הצבור ישתדל מאוד לשמוע היטב כל התפלה¹⁶. ואין לשוחח שיחת חולין בשעה שהש"ץ חוזר על התפילה, ואם שח הוא חוטא וגדול עווננו מנשוא¹⁷ וגוערין בו¹⁸. (סימן קכ"ד סעיף ח).

¹⁵ בכף החיים סימן ק"ב ס"ק כ"א כתב שאסור לעבור לפני המתפלל אפילו אם כבר גמר תפילתו כל זמן שלא פסע, לפי שהוא עדיין לפני המלך. והוכיח כן ממה שמצינו שכתבו הפוסקים סימן צ"ז דאסור לירוק אפילו בתחנונים לאחר התפלה קודם שפסע, וא"כ משמע דא"א לעבור לפניו קודם שפסע, אבל בערוך השלחן סימן ק"ב סעיף י"ג כתב דאין איסור לעבור לפניו דבזה לא שייך שיתבלבל תפלתו. וראה ביאור הלכה (סימן ק"ב ד"ה אסור) שהביא דברי המאמר מרדכי שהטעם שלא לעבור לפני המתפלל הוא מפני שמבטל כוונת המתפלל, ולפי זה אם המתפלל משלשל טליתו על פניו מותר לעבור לפניו, אבל סיים דמכל מקום ראוי לחוש ולהחמיר, דאולי ירגיש המתפלל שחבירו עובר לפניו. וכש"כ אם רק עיניו סגורות, דמסתמא ירגיש בהעברת חבירו לפניו ויוכל להתבלבל בכוונתו. אז נדברו ח"ו סימן מ"ו.

והוסיף הביאור הלכה שבפרט לפי מה שכתב החיי אדם שטעם האיסור הוא משום שמפסיק בין המתפלל לשכינה, בודאי אין להקל בזה ע"כ. נמצא שהמשנה ברורה חשש אף לטעם שהאיסור משום שמפסיק בינו לשכינה, וא"כ יש לכאורה להחמיר לא לעבור לפני המתפלל שסיים תפילתו ולא פסע לדברי הכף החיים שאף שגמר תפילתו עדיין הוא כעומד לפני המלך.

¹⁶ ראה כף החיים (סימן נ"ג ס"ק פ"ו) שכתב וזה לשונו: אמנם ידוע דאף על פי שרבותינו ז"ל נותנים טעם ע"פ הפשט, הוא דוקא לשכך האוזן, כי אינם רוצים לגלות הטעם הכמוס ע"פ הסוד, אבל בימי האר"י ז"ל כבר ניתנה רשות לגלות, וכבר גילה הטעם בסוד דתרווייהו צריכי, ואדרבה חזרת העמידה של ש"ץ היא גדולה מן הלחש שזה בחכמה וזה בבניה וכו', וצריכים הצבור ליתן דעתם ולכוון ולשמוע מן הש"ץ החזרה כדי לצאת ידי חובה לעשות התיקון הנעשה בתפילת החזרה, וא"כ אין חילוק בין זמן הזה לזמנם וגם עתה יכול למחות. ע"כ. וכפל דבריו בסימן קכ"ד אות ב', והוסיף שלכן האר"י בחזרת הש"ץ היה עוצם עיניו ושומע ומתכוון לדברי הש"ץ, ולכן אין לבטל החזרה בשום פעם, שחרית ומוסף ומנחה, אלא דוקא במקום שיש אונס. עוד ראה מה שכתבנו חלק ב' סימן ל"ה על חובת הציבור בשע חזרת הש"ץ. וראה מה שכתבנו בהקדמה. עוד בספר סדר היום הביא מה שכתב בספר עולת תמיד דף נ"ט בשם רבינו יונה ז"ל המכין בשעת חזרת התפילה מעלה עליו הקב"ה כאילו התפלל שלושה תפילות, האחד שכבר התפלל בלחש, והב' שומע כעונה, והג' שעונה אמן כמברך הרי שלושה, ע"ש, ונמצא שהנזהר בזה הוא כאילו התפלל שבע תפילות אחת בערבית ושלש בשחרית ושלש במנחה, ולזה אמר (משלי ט א) חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה, ובזה יובן (קהלת ד י"ב) ואם יתקפו האחד, זו תפילה של לחש לכוין בה, אז השניים, אלו שתי תפילות של החזרה יעמדו נגדו, ואז חוט המשולש לא במהירה ינתק, כי נעשו שלש תפילות בבת אחת.

¹⁷ ובמשנה ברורה ס"ק כ"ז הביא ע"ז מה שכתב באליהו רבה בשם הכל בו בא"ר בשם הכל בו וזה לשונו: אוי להאנשים שמשיחים בעת התפלה כי ראינו כמה בהכ"נ נחרבו בשביל עון זה ויש למנות אנשים ידועים להשגיח ע"ז: בא"ר בשם הכל בו אוי להאנשים שמשיחים בעת התפלה כי ראינו כמה בהכ"נ נחרבו בשביל עון זה ויש למנות אנשים ידועים להשגיח ע"ז: ובמקור הדברים, בספר כלבו (סימן יא ד"ה ואמרו) ז"ל אמרו ז"ל גדול העונה אמן יותר מן המברך, ופותחין לו שערי גן עדן, שנאמר (ישעיה כו, ב) 'פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים' אל תקרי אמונים אלא אמנים, ומאותה שעה זוכין התינוקות לחיי העולם הבא, ואם כן אוי להם למדברים דברים בטלים או שחוק בשעת התפלה, ומונעין בניהם מחיי העולם הבא, כי יש לנו לעשות ק"ו בעצמו(חסר כאן) כל שכן אנו שעומדין לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ב"ה, כי ראינו בעוננו כמה בתי כנסיות שנחרבו על שנהגו בהם קלות ראש, ונהפכו להיות בתי ע"ז, ועליהם אמר הנביא (ירמיה ז, יא) "המערת פריצים היה הבית הזה", על כן כל אחד ואחד יתן אל לבו להיות ירא וחרד מפני בוראו, ולא ידבר בשעה שהחזן מתפלל שמנה עשרה, הטעם למה גדול העונה אמן יותר מן המברך, לפי שאמן בגימטריא כאותיות השם בקריאתו ובכתבו, המברך ברכו ככתבו, והעונה אמן ברכו מזה ובזה ומאמן אותו בהן עכ"ל.

עוד ראה בספר חסידים סימן י"ח אסור לספר שיחה ולנהוג קלות ראש בבית הכנסת, ואוי הנוהגים קלות ראש וריקות, ואינם מתבוננים מאומות העולם שהולכים לבית עכו"ם שלהם ואינם נוהגים בו קלות ראש אך עומדים בפחד אע"פ שהם עובדים להבל וריק, אנו שעובדים להקב"ה שהוא חי וקים לעולמי עולמים על אחת כמה וכמה שיש לנו לעמוד באימה וביראה וברעד, ועל אותם היושבים בבית התפלה ומראים עצמם ביפות ואינם יכולים לעמוד

1. שליח צבור צריך להתפלל חזרת הש"ץ לפי נוסח התפלה של הצבור¹⁹. (שו"ת שואל ומשיב תלתאי ח"א - רמ"ז, מנחת יצחק ח"ו - ל"א).

על עצמם, עליהם הכתוב אומר לא אותי קראת יעקב כי יגעת וגו', וכעל היום עומד בשוק לפני המלך או לפני שר ואינו עייף ובבית התפלה אינו יכול לעמוד, עכ"ל.

18 בשו"ת שבט הלוי חלק י' סימן י"ג פירש כפשוטו שגוערין בו בנזיפה, אלא שהוסיף שאינו גרוע משאר עבירות דאורייתא ודרבנן, שתחילה צריך להוכיחו בינו לבין עצמו, בלשון רכה ובנחת, אלא שאם לא מקבל בשום פנים אז גוערים בו, וסיים שאם רואה שגורם עי"ז פגיעה בדרכי התורה, ולא יכול לעשות כהלכה בשום פנים, יקבל שכר על הפרישה, והכל לפי ראות חכם וירא שמים, (והפנה לאו"ח סי' תר"ח ובפוסקים). [וע"ע שבט הלוי ח"ט סי' ל']. ובספר דעת נוטה לגר"ח קנייבסקי שליט"א עמ' שנו"ו כתב דמישום שאיסור שיחה בשעת חזרת הש"ץ הוא דבר שבני אדם מזלזלין בו, לכן הרחיב כאן השו"ע לבאר שיש להוכיח עי"ז, ולא שיש כאן הלכה מיוחדת של תוכחה יותר משאר דוכתי.

19 ראה כתר ראש מהגר"ח מוולז'ין שבשינוי נוסחאות יש משום "לא תתגודדו".

בשו"ת חתם סופר חלק א' סימן ט"ו כתב: ועל כן מורי הגאון החסיד שבכהונה מורינו הרב נתן אדלער זצ"ל הוא בעצמו עבר לפני התיבה, והתפלל ספרדי בסידור האר"י זצ"ל, וכן מורי הגאון ההפלאה זצ"ל, כי רק אך המה התפללו בנוסח האר"י, ושום אחד מהאנשים המצורפים למנין לא התפללו כי אם אשכנז, עד כאן לשונו.

נמצא דלדעתם אף דהצבור מתפללין בנוסח אחר, מכל מקום אין חובה על הש"ץ להתפלל בנוסח הצבור. ובספרי האחרונים טרחו לישב דשאני גדול ומופלא שבדור בבית מדרשו. וכן כתב בשו"ת אבני נזר (אור"ח-י"ט) להתיר באדם גדול. ובספר שערי זבולון שער ג' פרק ו' כתב דבודאי נראה דהצבור יכולים לעכב עליו להתפלל נוסח אחר ממה שהם רגילים, ומסתבר שהולכין בזה אחר רוב צבור, מכל מקום כשאין הצבור מעכבין יכול הש"ץ להתפלל נוסח שלו, וכמנהג הגאון רבי נתן אדלר ובעל ההפלאה. וראה שם שהאריך בהבנת רבותינו דהרי יש מקום לחשוש לב' דברים או מחמת איסור ד"לא תתגודדו", או מחמת דינא דמנהג המקום, ואף כשאין לא תתגודדו מכל מקום אסור לשנות ממנהג המקום, עיין שם.

(ובשו"ת חתם סופר אור"ח סימן ט"ז תמה שם על מה שכתב בספר ליקוטי אמרים שכיון שיש י"ג שערים לתפילות, י"ב שערים לכל שבט, ועוד שער אחד שכולם יכולים לעלות בו, וכיון שבזמנינו אין השבטים ידועים ראוי לכולם להתפלל בנוסח ספרד שהוא עולה בשער הי"ג שיכולים כל השבטים לעלות בו. ותמה בחתם סופר מגמ' תענית שפעם אחת התפללו העם על הגשמים וירד רבי אליעזר להתפלל לפני התיבה ולא נענה, ואחריו ירד רבי עקיבא להתפלל ונענה, ורבי אליעזר היה משבט לוי כמבואר במדרש (רבה חוקת פ"ט) שהיה מבני בניו של משה רבינו, וא"כ היה מתפלל בנוסח בני לוי, ורבי עקיבא שהיה גר היה מתפלל בנוסח ספרד כיון שהוא עולה למי שאין לו שבט, וא"כ איך היה רבי עקיבא יכול להוציא בתפילתו את רבי אליעזר מאחר והתפלל בנוסח אחר מהם. ובדברי חיים אור"ח ח"ב סימן ח' תמה על החת"ס דמאיזה טעם לא יוכל המתפלל נוסח ספרד להוציא בתפילתו את המתפלל נוסח אחר, שהרי עיקר החילוק בין נוסח אשכנז לנוסח ספרד הוא בברוך שאמר קודם הודו, ומה ענין שליחות לפסוקי דזמרא ובפרט שאמירתם נתקנה אחר חתימת התלמוד כיון שלא נמצא בש"ס מזה, ובשמו"ע ידוע שאין חילוק בין הנוסחאות בחתימת הברכה ובעיקר מטבע הברכה אלא רק באיזה שינוי מילים שאינם מעכבים, ועוד האריך להקשות שם על החת"ס).

וב'שטיבלך' שאין הנוסח קבוע, הובא בשם הגר"ח קנייבסקי בספר נקיות וכבוד בתפלה עמ' קצ"ז דבמקום שיש תקנה באיזה נוסח להתפלל אסור לשנות, ואם אין תקנה, יתפלל בנוסח שרוב הצבור מתפללים. אבל העיר הגאון רבי יהודה שטזנר שליט"א שאין זה מעשי כי בשטיבלך הרוב משתנה כל פעם, ואף אם יבדוק לפני תחילת התפלה באיזה נוסח רוב האנשים מתפללים הרי אנשים מצטרפים גם אחר שהתחילו להתפלל, והרוב עלול להשתנות. ובשו"ת תשובות והנהגות ח"א סימן ס"ח כתב שהיום הרבה בתי כנסיות אין להם מנהג קבוע, וכל ש"ץ מתפלל כפי מנהגו ואין מקפידים זה על זה, ונמצא שזה גופא ההכרעה ועל דעת כן באו ולכן מותר ואין בזה משום לא תתגודדו.

עוד הובא בספר הנ"ל דלכתחילה לא יגש ש"ץ להתפלל אם הוא רגיל להתפלל בנוסח אחר מהצבור, וכן כתב בשו"ת אור לציון חלק ב' עמ' ע"ח. ועיין מנחת שלמה חלק ב' עמ' כ' דהעובר לפני התיבה בבית כנסת של ספרדים לכתחילה עליו לומר

ז. לכתחילה ימתין הש"ץ עד שרוב הצבור²⁰ יגמרו תפילתם. (עיין סימן קכ"ד ס"ג ומשנה ברורה שם, אבני ישפה עמ' ק"ג בשם הגרש"ז אויערבך והגר"י פישר, אז נדברו ח"ב עמ' קמ"א²¹). ולכל הפחות צריך שתשעה יסיימו תפילתם, מלבד הש"ץ²², ויכוונו לברכות שמברך הש"ץ שאם לא כן, קרובין ברכותיו להיות לבטלה²³. (סימן קכ"ד סעיף ד'). ולענין לימוד בשעת חזרת הש"ץ ראה הערה²⁴

כהברתם, וכן ספרדי בבית כנסת של אשכנזים, ועיין עוד בספר הליכות שלמה עמ' ס"ט. אבל בשו"ת אור לציון חלק ב' עמ' ע"ח כתב שמוטר להתפלל בהברתו ואסור לשנות. ועיין בספר עדות לישראל דשינוי ההברות הוא בכלל מה שאמרו י"ב שערים יש ברקיע כנגד י"ב שבטים, וכל שבט יש לו נוסח אחר, וכיון לדלידיה ההברה נכונה כפי המסורת שבידם מוציא אחד את חברו. ומ"מ הזכרת שם הקודש לא יבטא האשכנזי כספרדי משום שמקבל משמעות אחרת. הליכות שלמה פ"ה אות כ"ו. וכתב לי הגאון רבי יהודה טשזנר שליט"א ביסוד הדבר גם להברה הספרדית יש הבדל קצת בין הברת הקמץ להברת הפתח, ובצעירותי שמעתי זקני בני ספרד שהבדילו בזה, אבל הדור החדש רובם לא מבדילים בזה, ואין זה נכון, עכ"ד. וכדבריו מצאתי שהביאו בשם רבינו בחיי פרשת וירא וז"ל, ואע"פ שנראה שהקמץ והפתח הכל דבר אחד ותנועה אחת, אין הדבר כן, אלא שיש הפרש ביניהם במבטא, שהרי תנועת הקמץ גבוהה ועליונה, ותנועת הפתח למטה ממנה, כי הקמץ בתיבה יורה על מעלה גדולה אינו נסמך לאחר וכו', ומטעם זה כל אתנחתא וסוף פסוק הוא בקמץ כי שם עומד, עוד כתב שם 'שהו ההפרש הגדול שיש בתורתנו בין קמץ לפתח, כהפרש שיש בין אור לחושך ובין קודש לחול, וכן מצינו שהמחליף פתח בקמץ לא ימלט אחת משתים או יהרס הכוונה או יבא לידי כפירה עכ"ד. עוד ראיתי שהביאו מה שכתוב בשו"ת רב פעלים או"ח(ח"ב סימן כ"ה) כתב וז"ל, ופה עירינו בגדד בעוונותינו הרבים אין להם ידיעה מכל זה, ואין מלומדים להפריש בין שו"א וציר"י סגו"ל ובין פת"ח לקמ"ץ, הן הילדים לומדי המקרא, הן בעלי הבתים והמון העם, הן החזנים בקריאת ס"ת, וה' יתברך ברחמיו יעזרינו וכו'. וכן כתב בשו"ת יב"א דאף שרוב הספרדים אינם מבדילים ביניהם, אולם הדייקנים מבדילים בן קמץ שהוא תנועה גדולה לבין הפתח שהוא תנועה קטנה, אף שההבדל הוא מועט, והמבינים מרגישים בו.

בספר הליכות שלמה עמ' ס"ח הובא שהגרש"ז אויערבך זצ"ל הורה לאחד שמתפלל נוסח ספרד, שבהתפלל מנחה קצרה לפני העמוד (ואומר בקול רם עד סיום הברכה השלישית) ונוסח הצבור הוא אשכנז, שיתפלל ג' הראשונות נוסח אשכנז, ואחר קדושה יאמר "לדור ודור" וימשיך להתפלל בנוסח ספרד. העיר לי הגאון רבי יהודה טשזנר שליט"א מחבר הספר שיח תפלה שדין זה שצריך להתפלל את נוסח התפלה לפי נוסח הצבור אין רק בחזרת הש"ץ אלא את כל התפלה(מלבד תפילת הלחש)

²⁰ בסידור יעב"ץ בהנהגת חזרת הש"ץ אות א' כתב דרוב הצבור הכוונה לחשובי וטובי העיר שהם רוב בנין בחכמה וביראה המתפללים כהוגן מלה במלה. וכן נראה מדברי המשנה ברורה סימן קכ"ד ס"ק י"ג שאם סיימו רוב הציבור המתפללים במרוצה, לא סגי, כי יש להמין למתפלל מילה במילה.

²¹ כתב בספר אז נדברו (ח"ב עמ' קמ"א) דאפילו סיימו עשרה נראה שיש להמתין עד שסיימו רוב הצבור, שהרי הוא שלוחם, והקופץ ודופק בשולחן למהר הש"ץ להתחיל החזרה בעוד רבים בתפלה, עתיד ליתן את הדין רח"ל, ואם הוא אנוס וממהר, ילך וישוב לביתו ואל ימס לבב אחיו כלבבו.

בתשובות שלמת חיים סימן פ"ג נשאל הגר"ח זוננפלד זצ"ל על סתירה בשו"ע בענין זה. וענה שמצינו שחז"ל חששו הרבה על טורח הצבור לבטלם ממלאכה, על כן בשחרית שהעם ממחרים לעבודה אין להחמיר הרבה ולהקפיד כ"כ על רוב הצבור, ורק במנחה שיש זמן לחכות צריך לדקדק בזה. ובספר שיח תפלה כתב שמזה נלמד כל כה"ג כאשר הצבור ממחרים, או בזמנים שהתפלה ארוכה כמו בימים שאומרים סליחות או בר"ח אין להמתין יותר מדאי, וכן אם קשה לו לראות היטב אם גמרו עדיין הרוב אין צורך לספור בדיוק וכל שבערך יש רוב הרי זה מספיק.

²² ראה משנה מגילה כ"ג ע"ב 'אין עוברין לפני התיבה וכו' בפחות מעשרה', ובר"ן שם פירש דחזרת הש"ץ חשובה לדבר שבקדושה משום הקדושה שבה. ולכאורה לפי מה שכתב כאן השו"ע שצריך שתשעה יכוונו לחזרת ש"ץ, אין זה רק משום דבר שבקדושה משום זה היה די שיהיה רק בהשתתפות עשרה, אלא צריך שהתפלה תהיה תפילת הצבור. וכן ראה בביאור הגר"א בסימן קכ"ד ס"ד שכתב שזה טעם היש אומרים שהובא ברמ"א בשם הגהות מנהגים שכל הקהל יעמדו כשהש"ץ חוזר התפלה. (ובשו"ע הרב סעיף ז' כתב שלכן נקראו התקיעות שבחזרת הש"ץ בר"ה תקיעות מעומד, לפי שכל העם עומדים בחזרת הש"ץ). והיינו שכיון שהעשרה הם הצבור שמתפללין, צריך שג"כ יעמדו בחזרת הש"ץ כדין המתפלל. (עוד ראה רמ"א סימן תקפ"א ס"א ג"כ בשם הגהות מנהגים שצריך שיוציא כל אדם בתפלתו, ואם יהיה לו שונא ומכון שלא להוציא, גם אוהביו אינם יוצאים בתפלתו. והוא לשיטתו שצריך שהתפלה תהיה תפילת צבור, וכיון שהשונאים אינם יוצאים בתפלה, שוב חסר בתפילת הצבור. (אלא שיל"ע אם יש מנין אוהבים ללא השונאים האם ג"כ לא יצאו יד"ח). אבל בחידושי אור גדול שבסוף פ"ד דר"ה הביא כמה ראיות לכך שאין צריך לעמוד בחזרת הש"ץ, וע"ש שסיים דאולי גם המנהגים לא כתב זה אלא לחומרא בעלמא, אמנם מדברי הגר"א הנ"ל נראה שהוא מעיקר הדין. ובספר מקור חיים סימן קכ"ד סעיף ד' כתב דלכתחילה יהדרו אחר עשרה שיענו אמן.

²³ כתב הדרישה (ס"ק א'): כתב 'קרוב' אבל לא ממש ברכותיו לבטלה, כי כבר כתב הטור והשו"ע לעיל סימן נ"ה שאם התחיל בעשרה אפילו יצאו קצתן, יכול השליח צבור לסיים, ועל כן עכ"פ בתחילת התפלה חובה גמורה שיקשיבו תשעה ויכוונו כדי שלא יהיו ברכותיו ממש לבטלה. בשו"ת אגרות משה (או"ח ד סימן יט) כתב דאף שאם היו תשעה שמכוונים אין זה ממש ברכה לבטלה, כיון שהיו בתחילה תשעה שכוונו, מכל מקום כשם שאם יצאו קצתן אף שהש"ץ ממשיך התפלה נאמר עליהן 'ועוזבי ה' יכלו' כך לענין אותן אלו שהפסיקו לכוון. ובספר הליכות שלמה פ"ט הל"ד כתב בשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל שאפילו אם היו תשעה שומעין בברכת אבות, אבל אם רוב הצבור אח"כ לא כיוונו בשאר הברכות הרי ממש ברכותיו לבטלה, כיון שכל הדין שאם יצאו ממשך הש"ץ להתפלל היינו דוקא שיצאו מקצתם ונשארו רובם, אך אם רובם לא מכוונים, הרי זה כיצאו רובם וברכותיו לבטלה.

ועין עוד מה שכתבנו בענין זה, האם מעכב שתשעה יסיימו תפילתם, כדי שהברכות לא יהיו לבטלה, להלן חלק ב' סימן ל"ז.

הנה ביסוד איסור ברכה לבטלה, יעוין מגן אברהם סימן רט"ו ס"ק ו' שהביא דברי התוס' ר"ה (ל"ג. ד"ה והא) שסבר דאינו מדרבנן, והביא דדעת הרמב"ם שהוא מדאורייתא ע"ש, ובספר נשמת אדם (כלל ה' אות א') תמה על הסוברים שברכה לבטלה הוא דאורייתא, ובסוף דבריו כתב: ולכן נ"ל דלכו"ע אינו עובר אלא כשיזכיר השם בלא שום ברכה, או אפילו בברכה רק שאומר דרך צחות והיתול, דבזה מסיר יראתו מפניו, אבל אם מברך להודות לה' שברא פרי העץ אף כשלא יאכל כלום, אין כאן איסור דאורייתא כלל אלא דרבנן אסרו, וע"ש שהאריך לבאר שאף הרמב"ם סובר כן. עוד ראה חזון-איש (אור"ח סימן קל"ז ס"ק ה') שכתב ג"כ דאיסור זה אינו אלא מדרבנן, עיין שם.

²⁴ המשנה ברורה סימן קכ"ד ס"ק י"ז כתב שיש להזהר מלומר תחנונים או ללמוד בעת חזרת הש"ץ, ואפילו אם מכונים לסוף הברכה לענות אמן כראוי, שלא תהיה אמן יתומה, גם כן לא יפה הם עושים, שאם הלומדים יפנו ללימודם, עמי הארץ ילמדו מהם שלא להאזין לשליח ציבור ויעסקו בשיחה בטיילת ח"ו נמצאו מחטיאין את הרבים. ובספר טעמא דקרא למרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א כתב שאם אין לומד בדרך שהקב"ה רוצה כגון הלומד בט"ב ובימי אבילות, או בליל שבת לאור הנר או לאור האור שנעשה באיסור ע"י ישראל או שלומדין ומרהרין ד"ת במקומות האסורין בהרהור או באמצע התפילה וחזרת הש"ץ וקדיש שכל זה אסור ע"פ דין כל זה נקרא שחטפו החכמה לעצמן ולא מהקב"ה ולכך חכמה כזו לא תצלח עכ"ל. וכן כתב בספר ארחות ישר בענין לימוד באמצע חזרת הש"ץ שלא די שלא יקבל שכר, רק יקבל עונש ח"ו ואפשר דהוי מצוה הבאה בעבירה.